

Шортанбай Қанайұлы
«Зар заман»

Зар заман, зар заман,
Зарлап өткен бір заман.
Сөздің басы — бисмілла,
Біз айталық, сіз тыңда
Мұсылманның тарихын:
Төрт аяқты хайуан —
Бұ дүниенің жарығы.
Бағасы кеткен жігіттің
Бетінен алар зайыбы.
Бір алладан басқаның
Көпті қылған айыбы.
Кесапаттың кесірі
Келе ме деп керт басқа,
Сол себептен қорқамын!
Әуелгі қорлар зор болды,
Сондай зорлар қор болды,
Әуелгі барлар жоқ болды,
Сондай жоқтар тоқ болды,
Жөн білмеген жамандар
Ел билеген бек болды,
Көтере алмай билігін,
Ұласқан үлкен кек болды,
Ниетіне қазақтың
Тым - ақ тәуір еп болды —
Заманақыр болар деп,
Сол себептен қорқамын!
Қыс көбейді — жаз аз боп,
Бай таусылды — мал аз боп,
Ағайыны көре алмай,
Атаға бала араз боп.
Әр нәрсенің болжалы
Келе жатыр жақындап.
Ағашты тауға үй салып,
Алды кәпір ақында,
Елді еркіне қоймады
Буыршындай тақымдап.
Дуан басы, болыс тұр
Кәпірдің сөзін мақұлдап,
Бейшараның пұлы жоқ,
Қорыққаннан қақылдап.
Жарысқа кірген жақсылар,
Аша алмассың көзің деп,
Сол себепті қорқамын!
Елге егін жайылды,
Байға қоңсы жоламас.
Алдап-арбап жүрем деп,
Өз тілегін тілемес.
Арам сулы балаға
Атаның сөзі ұнамас.

Заманақыр боларда
Алуан-алуан жан шықты,
Қайыры жоқ бай шықты.
Сауып ішер сүті жоқ,
Мініп көрер күші жоқ,
Ақша деген мал шықты.
Жарлы - кедей жоқ десек,
Қорлықпенен күн өтер.
Таңда махшар күн туса,
Таразыны аударар
Жаһаннам деген дозақта.
Шайтан болар жолдасы,
Құбыласын білмей құл,
Сонда тартар жазасын.
Кешірмейді құдайым
Бес намаздың қазасын.
Құрт-құмырсқа жиылып,
Сонда алады мазасын.
Жаһаннамның белгісі —
Жалғанға болар расың.
Мұқым қылмай құдайым
Ол залымның тау басып.
Сақта құдай солардан,
Сол себепті қорқамын!
Байлар ұрлық қылады,
Көзіне малы көрінбей,
Билер жейді параны
Сақтап қойған сүрін.
Заманың сенің құбылды
Текеметтің түріндей.
Ойлағаны жамандық,
Жарадан аққан іркіл.
Жеті жұрт кеткен қожадан,
Сен тұрмайсың бүлінбей.
Қазақ ұлы жиылып,
Құдайыңа сыйынып,
Қондыгерге хат жазып,
Кешіктірмей дат жазып,
Өлместің де қамын қыл,
Басың сотқа ілінбей.

* * *

Мына заман қай заман?
Азулыға бар заман,
Азусыз тар заман.
Тарлығының белгісі:
Жақсы — жаннан түңілген,
Жаман — малдан түңілген,
Мұның өзі — зар заман.
Зарлығының белгісі:
Бір - бірлерін күндеген,
Жай-жайына жүрмеген,
Мұның өзі — тар заман.

Тарлығының белгісі:
Мұсылманнан хал кетті,
Тәңірім болғай деместен.
Анты жұқпас бойына,
Әр не түсер ойына,
Жалмауыз болды үлкенің,
Қазақ, сенің сорыңа.
Арқадан дәурен кеткен соң,
Қуғындап орыс жеткен соң,
Тіпті амал жоқ, қазақтар
Енді сенің торыңа.
Орыс — бүркіт, біз — түлкі,
Аламын деп талпынды,
Орыстан қорлық көрген соң,
Отырып билер алқынды.
Мың-мың жылқы айдаған,
Сары қазы шайнаған,
Қымызын судай сапырған,
Ішіп мас боп ақырған,
Арқаның жазын қашырған,
Жылқының етін жемес - ті,
Жағаласқан мына жау
Кетіреді сонда сиқың.
Қолыңды қойса айдарға,
Жарар сол да жылқыңды.
Бұхарға жетер күн болса,
Тыншытар ма едің ұйқыңды?
Қанар кәпір халықты
Көп жасады неліктен?
Көтерілді керемет
Бұл асылық, асқан заманда,
Ұл туады атаменен егесіп,
Қыз туады анаменен теңдесіп,
Баласы кетіп тыюдан.
Масқаралар таймайды
Жас сыйласып тұрудан.
Адал зада баланы
Таба алмассың рудан.
Ұлың киді дүрия,
Ұстараның жүзіндей
Аударылған дүние
Қызың киді биқасап,
Тергеп кимей байқастап,
Кешкітұрым болғанда
Құлан менен бұландай
Үйде тұрмас ойқастап.
Қыз, жігітте әдеп жоқ,
Үшбу күнде халықтың
Домбыра болар шерткені,
Зина болар қылғаны,
Деген екен бұрынғы
Ол бір өткен сапасын,

Бұрынғының сөзінің
Бір қатысы болсаңшы!
Дәулет, бақтан әуелден
Жесір қатын, жетім ұл
Бір қараны сан қылып
Айдаған бұ дүниеге тойсайшы!
Қартайғанша мал дейді,
Өлгеніне жан дейді, —
Бұ дүниенің қызығын
Көңіл шіркін қоймайды.

* * *

Патша жұртын қанады,
Байлар жөргем санады.
Жарлының жаны берік екен,
Мал үшін он екі ай қой бағып,
Жалғыз тоқты а лады.
Тоқты берсе, ісек деп,
Құнан шығар тұсақ деп,
Саулық берсе, егіз деп,
Қыстан шыққан семіз деп,
Жарлының тынышын
Құрттай санап мал алды,
Ел қамқоры сандалды.
Кетейін десе, алдың тар,
Тұрайын десе, кәпір бар, —
Қайсы бірін айтайын,
Қазақтың ұлы қамалды.
Қамалмай енді неғып тұр,
Тау басынан қазақ жаңылды.
Тұс-тұсынан жау шығып,
Дұшпанға жаман табынды.
Кәдесі қалың Арқаңыз
Ақ шөбін қимай бағынды.
Бағынғанның белгісі:
Билік кетті басыңнан,
Қорлық көрдің жасыңнан.
Ұл-қызыңнан үміт кетті,
Айрылдың құда, досыңнан.
Мұнан қатты не болсын,
Өмір менен осыдан.
Жамандықтың белгісі:
Ұлың көңілі — бір бөлек,
Қызың көңілі — бір бөлек,
Алысар тұстар болса да,
Әлсіз айбар не керек?
Ендігі жанның ақылы —
Отқа түскен көбелек.
Көбелектен несі артық,
Өлген қазақ көрмедің,
Жалға жүрген жалшыдай
Жан қадірін білмедің.
Білмегеннің белгісі:

Баланды бер деп орыс тұр,
Қайтемін деп болыс тұр,
Қорқар ма орыс қой дегенге,
Қазақты қамай түсіп тұр.
Басыңнан билік кеткен соң,
Малыңнан асып, баланды
Бер деп ақыл тапқан соң,
Тоғайды жеңіп қолға алған,
Өз ақылы жеткен соң,
Бұ құсаға ел қайтып шыдасын,
Шабынан шоққа түрткен соң!
Шалғын жайлар күйретіп,
Мың кісі мінер үйретіп,
Қазақ кез мойын атқа міне алмас,
Кең шалбарды кие алмас.
Ақылы жоқ есер құл
Бір қайрылмас кеткен соң,
Көгерер ме осымен.
Кеткенде қайда барасың,
Алдыңызда бар,
Орыстан жаман тым - ақ жау.
Қазаққа атар таң бар ма,
Мұнан өзге аң бар ма?
Қом туған сылты қазақты
Қамарға бірме-бір шағып тұр,
Рудан қағаз салып тұр,
Асылық асқан заманда!
Сүйтсе де жұртта ар бар ма?
Қатын ұрыс болып тұр,
Аяғыңды қия бастырмай.
Малыңды билеп басшы тұр,
Дос-жарыңа шаштырмай.
Сыртыңнан билеп келіп тұр,
Ақ - құласын қостырмай.
Жүгіңді билеп қызың тұр,
Басына жанышты.
Күңнен туған көбеген
Қонаққа қазан астырмай.
Құлың кетті құтырып,
Күң көтіне қыстырмай.
Осы күнде адамның
Ешнәрсе жоқ ойында.
Адам қылар ұрлығын,
Әдет қылар қорлығын.
Қасиет қалмас бойында,
Арамға баулыр баласын.
Құда - тамыр келерде
Ине жүрмес арадан.
О дүние азабын
Бұ дүниеде не деп айтайын,
Көңілінде иман бар адам.
Бір пара жанды малды қып,

Бір пара жанды малсыз қып,
Бір пара жанды ғалым қып,
Бір пара жанды залым қып,
Жалғызын жардан құлатты.
Мал бермеймін дегеннің
Үстіне шекпен кигізіп,
Инені қоржын ілгізіп,
Ақ таяғын ат қылып,
Айуаннан жат қылып,
Елден тамақ сұратты.
Байлар сәнге мінеді
Жазы-қысы құр атты.
Жарлы да өліп қалған жоқ,
Оның да көңілін жұбатты.
Жалғанның беріл жарығын,
Бишара жанды қуантты.
Мінер атқа кем қылып,
Бір бара жанды жылатты.
Ашты-тоқты болсаң да,
Иманың сақта ұятты.
Ардан көшкен ұятсыз
Дінсізге қылар ұятты.
Қолында тұрып ұрлығы,
Мойында тұрып зорлығы,
Ойында тұрып жалғаны,
Көңілінде тұрып арманы,
Баласын беріп моллаға,
Көңілін беріп аллаға,
Дүниеге көңіл жұбатты.
Зар заманның аяғы —
Заманың кетті баяғы,
Ықылас-ниет қалмады,
Үлкенге билік салмады,
Жарлының жалғыз сүйеніш
Мал болыпты таяғы.
Айрылмай дерт болды
Кедейге қылған қорлығың.
Кәріңді көрдің піріңдей,
Тілмашты көрдің жеңгендей,
Дуанды көрдің үйіңдей,
Абақты тұр қасыңда
Қазылған қара көріңдей!..